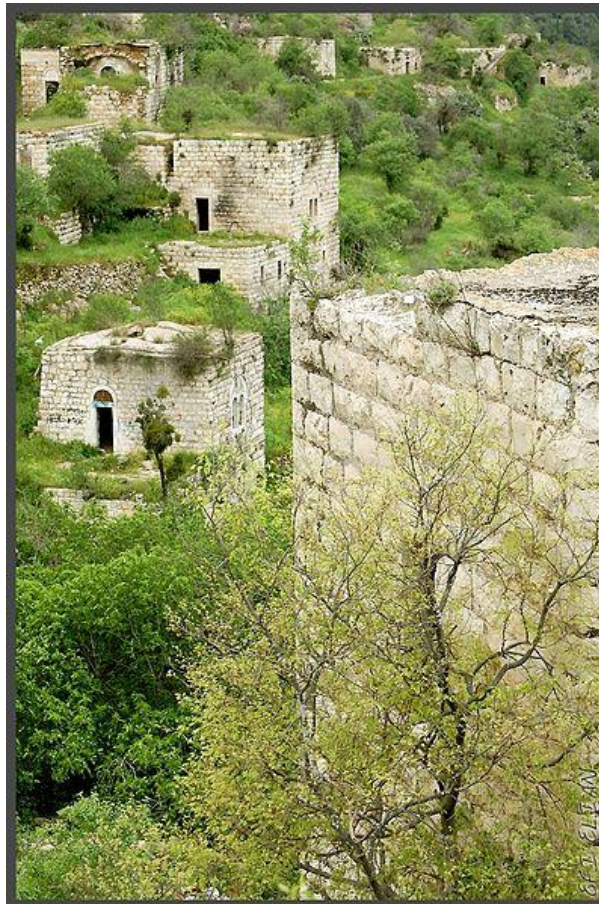

טבע עירוני ופארק מטרופוליני בירושלים ובקרבתה מנחל צופים אל שרידי הכפר ליפתא

"כי האדם עץ השדה" (דברים כ, יט)

ליפתא: צילם אפי אליאן, מתוך: ויקיפדיה

היש"מ מותאם לסדנת "מכלול נופאדם בארץ ישראל"

מאת: **עופר אשכנזי**

עריכה: רונית בין

עריכה לשונית: **אפרת חבה**

עיבוד: **אלי שיש**

תשע"ד - 2014

רח' דבורה הנביאה 2, בניין לב-רם ירושלים 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov.il

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים שאינם אתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות הכלולות בו, הינו באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

טבע עירוני ופארק מטרופוליני בירושלים ובקרבתה מנחל צופים אל שרידי הכפר ליפתא

"כי האדם עץ השדה" (דברים כ, יט)

ירושלים זכתה להיות העיר הראשונה בישראל שמוקפת בפארקים ירוקים כחלק מרצון לשיפור איכות החיים, מתפיסת עולם של שמירת טבע בעיר וכן מדאגה לטבע הסובב את העיר. [בפארק המטרופוליני](#) גינות ציבוריות, פארקים שכונתיים, שמורות טבע, גנים לאומיים ויערות הסמוכים לעיר. המסלול עובר במנחל הצופים, שהוא חלק מפארק ירושלים המטרופוליני, וממשיך אל שרידי הכפר הייחודי ליפתא שבמבואותיה המערביים של ירושלים. רוב תוואי [נחל הצופים](#) עובר באזור מיוער במיני אורן וברוש, אך הוא עובר גם באזורים שבהם צמחייה נמוכה ושיחים, מקווי מים עונתיים, מצוקים ומערות. האזור עשיר במינים של ציפורים, של דורסים קטנים, של יונקים, של זוחלים ושל חרקים. יש במקום אף עדר של צבאים, שפני סלע, דורבנים ועוד. המשך המסלול מתנהל בשטחים הפתוחים ומוביל אל הכפר ליפתא – שבו משתמר הנוף הכפרי המיוחד שאפיין את ארץ ישראל. במסלול שילוב של אזור בנוי ושטחים פתוחים – שהם חלק מהפארק המטרופוליני של ירושלים, נחשפות תופעות של נופאדם, ומודגש נושא שימור ערכי טבע, נוף ומורשת לצד פיתוח עירוני.

חבל ארץ: [הרי ירושלים](#).

משך זמן היש"מ: כ-8 שעות (ללא הנסיעה). אפשר לוותר על חלק מהתחנות והזדרז בהליכה וכך לסיים גם בכ-5.5 שעות.

אורך מסלול ההליכה: כ-4 ק"מ.

מפה: מפת סימון שבילים מס' 9, הרי ירושלים.

נקודת התחלה: ירידה מרחוב פארן, צמוד לקופ"ח כללית, לכיוון גן משחקים, וממנו ירידה מתונה בדרך עפר אל הנחל. (נ"צ 634688 / 220792).

נקודת סיום: ליפתא (נ"צ 633799 / 218636).

עונה מומלצת: רוב השנה.

מגבלות: ייתכן קושי קל במעבר במקומות מסוימים במנהרת המים לאחר גשמים רבים.

דגשי בטיחות: יש בורות פתוחים בסביבת מערת הקבורה אום אל עמד, יש לנקוט משנה זהירות.

ככלל, לנהוג בזהירות בכניסה למערות, יש להדליק פנסים בכניסה למנהרת המים – היא חשוכה ביותר, כמו כן לנהוג בזהירות בכניסה לנקבה במעיין ליפתא – אין כניסה למים במעיין ליפתא.

דרגת קושי: קל עד בינוני. בר-נגישות (רק בתחילת המסלול עד לכניסה למנהרת המים).

אתרים בתשלום: אין.

מה ביש"מ

1. תיאור מסלול

2. מפת היש"מ

3. תיאור האתרים שבמסלול

4. מהלך הפעילות ביש"מ

5. המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ :

פרטים בנוף (1)

מערת אום אל עמד – משימת חקר (2)

מה ההלכה אומרת: העתקת קבר יהודי ממקומו (3)

חשיבות השמירה על השטחים הפתוחים (4)

חשיבות השמירה על השטחים הפתוחים – משימת מש"צים (5)

שיג ושיח על שימור ופיתוח – דיבייט (6)

מצילים את הטבע – משחק (7)

צ'יזבט במנהרת המים (8)

פגשתי בדרך את... – זיהוי צמחים (9)

ליפתא – שימור מול פיתוח (10)

מעגל השל"ח (11)

מהו מעגל השל"ח ?

6. תנ"ך – יהושע יח, טו

7. ביבליוגרפיה מומלצת

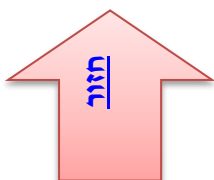
8. קישורים אינטרנטיים נוספים

תיאור מסלול

תחילת המסלול בירידה מרחוב פארן לנחל צופים דרך גינה ציבורית ירוקה, חציית הנחל אל גן משחקים ואל שולחנות קק"ל (1). משם פונים צפון מזרח (ימינה) אל מערת הקבורה אום אל עמד (2) שבגדתו הצפונית. זוהי מערת קבורה מפוארת החצובה בסלע. בחזית מערת הקבורה חצר רחבה, במערה שני חדרי קבורה שכוכים נחצבו בדפנותיהם. ד"ר עמוס קלוזר חקר בעבר את המערה וייחסה לתקופה ההרודיאנית.

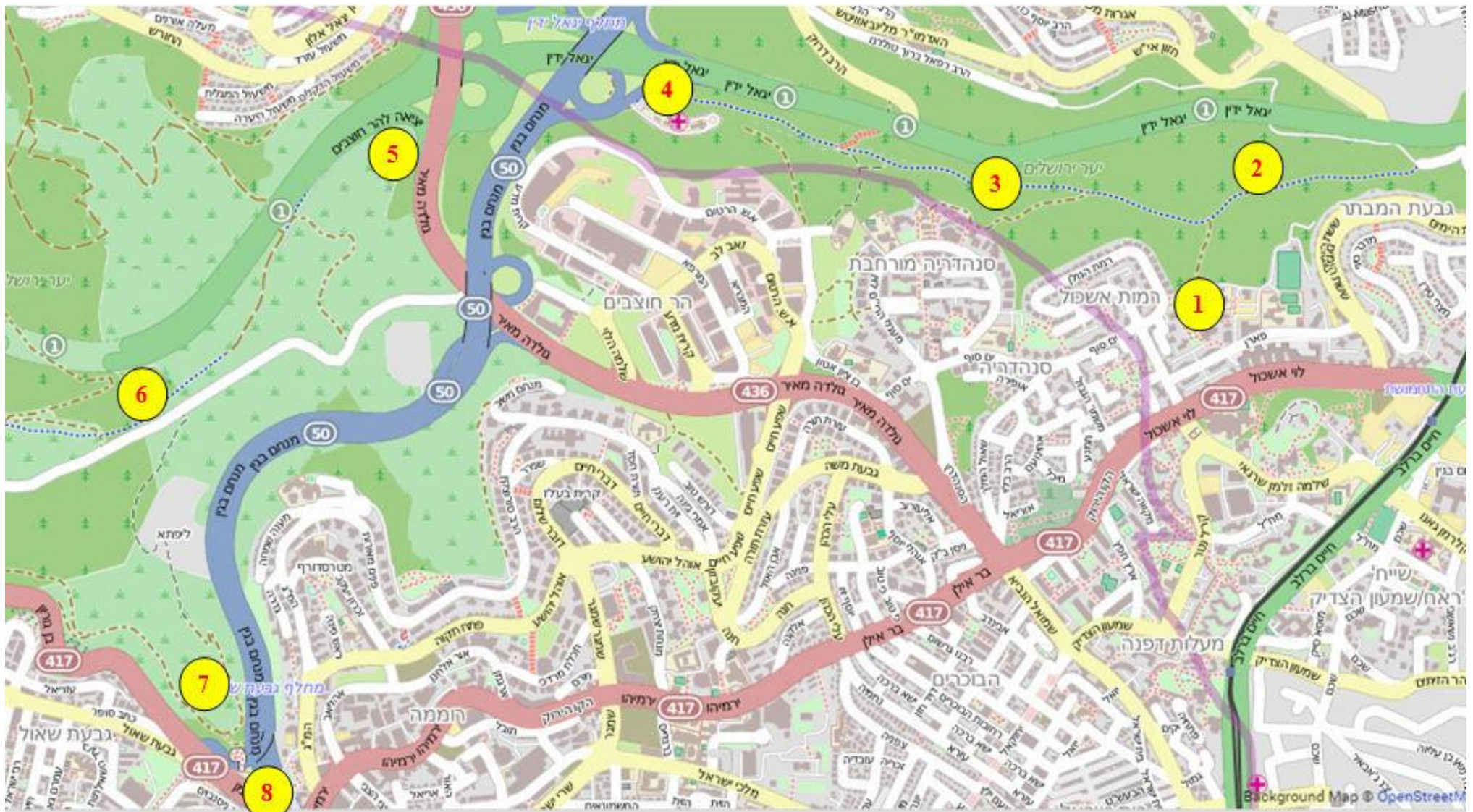
ממשיכים על גדותיו של נחל הצופים במגמת ירידה כללית לכיוון מערב. אפשר לעצור בגן משחקים (3) ולעסוק שם בנושא השטחים הפתוחים. נמשיך לאורך נחל הצופים ונעצור בצד הדרך (4) לעיסוק בדילמה שבין שימור השטחים הפתוחים לפיתוח האזור לשכונת מגורים. בהמשך המסלול, ניכנס אל מנהרת המים (5). לאחר חוויית ההליכה בחשכה, נלך לכיוון דרום-מערב אל הכפר ליפתא. שם נערוך סיור קצר בין שרידי בתי הכפר (6) וניכנס אל נקבת המעיין (7). נסיים את המסלול בטיפוס ממעיין ליפתא לאוטובוס שימתין קרוב לכניסה לעיר, ליד אתר שבו מתבצעות עבודות לפיתוח מסילות הרכבת.

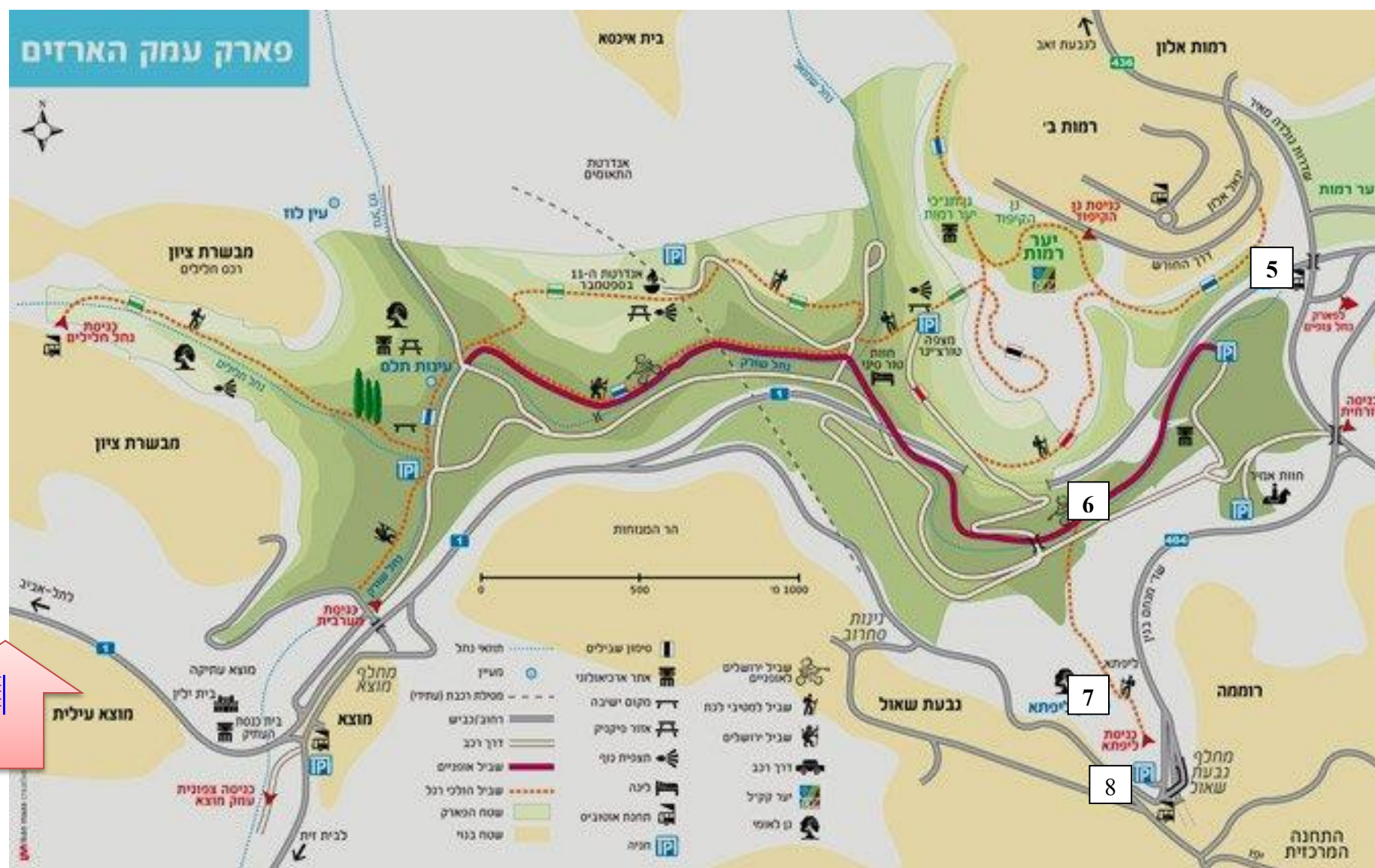
הערה: יש אפשרות לוותר על העלייה לשרידי הכפר ליפתא ולהמשיך את המסלול מערבה לעינות תלם – במרחק של כ-45 דקות הליכה מהנקודה שבה עולים לליפתא. האיסוף יהיה בגשר שמתחת לכביש במוצא – בכביש שעולה למבשרת. אפשר שהאוטובוס יגיע לעינות תלם בנסיעה בדרך עפר.

מפת היש"מ:

מתוך [נחל צופים](#), פארק ירושלים

תיאור האתרים שבמסלול

מערת אום אל עמד (2): מערת קבורה מפוארת החצובה בסלע מאחורי חצר רחבה. קירות המבוא מסותתים כאילו הם בנויים מאבני גזית, בארבע צלעותיה של כל אבן פס שוליים מסותת בסגנון שמאפיין את הבנייה במאה הראשונה לפני הספירה. סגנון בנייה זה אופייני למבנים של הורדוס – שבהם השוליים העליונים של האבן רחבים מהתחתונים. לכן הניחו החוקרים שמערה זו נחצבה בתקופת הורדוס.

בחזית המערה ניצבו בעבר שני עמודים. האפריז – הקו האופקי העליון בין העמודים – היה מעוטר בעיטור פרחי הרוזטה. אחד מהם נותר בצד הימני של האפריז. פתח המערה עשוי כקשת, מעבר לו חלל הקבורה המרכזי שבו שלושה-עשר כוכים, אחד מהם גדול במיוחד. כנראה מערה זו הייתה מערת קבורה משפחתית שכן היא זו מבודדת ואינה חלק מבית קברות. מהכרך המרכזי, שמול הכניסה, נחצב מעבר לחלל קבורה נוסף. במדרון שמעל למערה חצוב [בור מים](#) ומסביב למערה יש סימני חציבה נוספים.

מנהרת המים (5): מנהרת המים עוברת תחת לכביש בגין (הכניסה אליה היא מול בניין השירות הווטרינרי), ואורכה מאות מטרים. במנהרה יש כמה הפרשי גבהים וכן עיקולים. המנהרה נבנתה כדי לחבר בין פארק נחל צופים ובין עמק הארזים וליצור [מסדרון אקולוגי](#) שדרכו יוכלו בעלי חיים לעבור.

הכפר ליפתא (6): הכפר ליפתא (מי נפתוח) הוקם עוד במאה ה-16. במאה ה-19, שכן במקום כפר ערבי שתושביו עסקו בחקלאות. הכפר ננטש ב-1948, במלחמת העצמאות. אפשר לראות את בתי הכפר על במבואות המערביים של ירושלים (בסמוך לכביש 1). כשישים חורבות של בתים מפוארים ושל בתי בד מסורתיים נותרו שריד לכפר, וכן נותרו שרידים רבים של טרסות שעליהן בוסתנים עתיקים ובהם עצי שקדייה ותאנה, חרוב ומיש ושיחי צבר.

במרכז הגיא נובע עין ליפתא (מי נפתוח), מעיין נקבה שלו שתי ברכות אגירה חיצוניות. ליפתא מזוהה עם האתר המקראי "מי-נפתוח", הנזכר בספר [יהושע פרק יח, פסוק טו](#), בתיאור הגבול הצפוני של שבט יהודה. משערים שמקור השם הוא בשיבוש השם "מרנפתח", שמו של מלך מצרי שערך בשנת 1220 לפני הספירה מסע כיבוש בארץ כנען.

בשנים האחרונות, האזור עובר תמורות רבות, כתוצאה מכרייתן של מנהרות לצורכי תשתית (הרכבת לירושלים) ולצרכים ביטחוניים. כריית המנהרות משפיעה על נוף הכפר וכנראה גם על מפלס מי התהום המזין את מעיין הכפר.

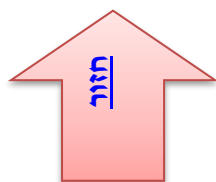
עין ליפתא (7): עין ליפתא הוא [מעיין שכבה](#) וגם מעיין נקבה – שכן חצבו נקבה אל עומקו כדי להגביר את שפעת מימיו. המים מתנקזים אל ברכת מים גדולה. בעבר, הזינו מי המעיין שנוקזו בברכה את ערוגות השלחין שעל הטרסות שבכפר ליפתא.

מהלך הפעילות ביש"מ

סדר	מיקום הפעילות	נושא הפעילות	תיאור הפעילות	דגש מיוחד	הערות	זמן	ציוד מיוחד
1.	נקודת התחלה ברחוב פארן (1)	הצגת נושא היש"מ הליכה ו תצפית	מה מצפה לנו היום? קישור היש"מ לסדנה והצגת המסלול מיקום ע"ג המפה תצפית: צפון: שכונת רמת שלמה. צפון-מערב: נחל הצופים שזורים ממזרח למערב. *החיבור בין העיר לשטחים הירוקים. *הבנייה משני צדי הנחל. *הכביש הראשי. *שכונת רמת אשכול. *מתקני נופש פעיל והכנת דרכי גישה בתוך הפארק.	בנקודה זו רואים מהו פארק מטרופוליני	במרחק קצר מנקודת תחילת המסלול בכיוון ההליכה אל נחל צופים.	15 דק'	
2.	מנקודת התחלה ברחוב פארן עד נחל צופים	הליכה	הגעה לנקודת הפתיחה.		ירידה מרחוב פארן לנחל צופים דרך גינה ציבורית ירוקה, חציית הנחל אל גן משחקים ואל שולחנות קק"ל	כ-30 דק'	
	מתחת לעץ חרוב בגן המשחקים	פתיחה *נהלי בטיחות * נופאדם – הרבדים בנוף. * ארוחת בוקר	פרטים בנוף (1) – מיון מרכיבי הנוף: פיזי, ביוטי, אנושי, בטבלה או בכתיבה חופשית מאחורי דף היש"מ – לפחות שישה פריטי נוף שונים מכל מרכיב.	אין לשחק או להתנדנד בצורה מסוכנת	חלוקת דפי חקר ודפי סיור.	45 דק'	חלוקת דפי מערת אום אל עמד – משימת חקר (2)
3	מערת אום אל עמד (2)	משימת חיפוש ומשימת חקר	מציאת המערה. משימה: חשוב למה שימשה?	טרם חיפוש המערה, יש לתת לתלמידים גבולות גזרה ולהזהיר מבורות בשטח. ללכת בקבוצות עם מורים או מחנכים.	המערה נמצאת בגדה הצפונית של נחל צופים (ניתן לרדת אליה גם מכביש יגאל ידין, מסלול היש"מ יורד מרחוב פארן. מערת אום אל עמד – משימת חקר (2)	60 דק'	
	דיון: העתקת קברים		באילו תנאים מותר להזיז את הקברים בשל העובדה שירושלים מתפתחת? מקרה דוגמה: בית החולים באשקלון – שם לא רצו לבנות חלק ממוגן בשל הימצאות קברים עתיקים במקום.	המורה יציין את האפשרויות ההלכתיות להזזת קברים.	מה ההלכה אומרת – העתקת קבר יהודי ממקומו (3)	15 דק'	

4	נחל צופים – במהלך ההליכה בנחל (3)	השטחים הירוקים וחשיבותם. פעילות והליכה.	משימת מש"צים 1. השמעת מוזיקה בקולי קולות, התייחסות לנושא הרעש וליתרונות של השטחים הפתוחים המאפשרים מקום של שקט מהמולת העיר – <u>חשיבות השמירה על השטחים הפתוחים (4)</u> <u>חשיבות השמירה על השטחים הפתוחים – משימת מש"צים (5)</u>	דיון בחשיבות השארית השטחים הפתוחים באמצעות שאלות ותמונות, ראו: <u>הפגיעה בשטחים הפתוחים.</u> 1. תמונה של תהום ושל בקבוק מים – חשיבות מי התהום לרובד האנושי. 2. תמונה של בעלי חיים ושל צמחים – חשיבות השטחים הירוקים לרובד הביוטי.	הפארק הוא חלק <u>מפארק ירושלים</u> , פארק מטרופוליני ענקי שכולל גם את פארק עמק מוצא ואת פארק עמק הארזים.	30 דק'	
5.	נחל צופים במהלך ההליכה בנחל (4)	שימור טבע עירוני ומשמעותו פעילות והליכה <u>משחק</u>	<u>שיג ושיח על שימור ופיתוח – דיבייט (6)</u> הצגת עמדות בסוגיית משמעות שימור הטבע העירוני לעומת הפיתוח העירוני. <u>מצילים את הטבע – משחק (7)</u> שיקוף המתח שבין הרוצים בהצלת הטבע ובשימור הנוף הפתוח ובין יזמי נדל"ן.		ארבעה תלמידים או מש"צים מתכוננים מבעוד מועד ומציגים את עקרונות הדילמה של שימור מול פיתוח.	30 דק'	
6	בכניסה למנהרת המים (5)	סיפור צ'יזבט.	פעילות חווייתית <u>צ'יזבט במנהרת המים (8)</u> סיפור מפחיד.	מורה אחד מחכה בהמשך המנהרה ומורה אחר משלח כל פעם זוג תלמידים אל החשכה.	אורך המנהרה הוא כמה מאות מטרים, החשכה בה מוחלטת, יש בה ירידות מתונות, ההליכה על בטון. בתום החלק הצר הראשון, יש לפנות ב-T שמאלה ולהמשיך עוד כ-150 מטר. נדרשת התכופפות שכן גובה המנהרה נמוך מגובהו של אדם ממוצע.	60 דק'	פנס
	ביציאה ממנהרת המים	חידון וארוחה קלה	<u>חידון חורש טבעי – משימת מש"צים</u>			30 דק'	
7.	מהמנהרה לכפר ליפתא	הליכה	<u>משימת דרך – פגשתי בדרך את ... - זיהוי צמחים (9)</u>	בהתאם עונת השנה		60 דק'	

8	<u>מי נפתוח – ליפתא, הכפר ליפתא (6)</u>	א. סקירה היסטורית קצרה ב. שימור במקום	א הכפר במלחמת השחרור. ב.תכניות השימור והפיתוח במקום. <u>ליפתא – שימור מול פיתוח (10)</u>	יש להיכנס רק למבנה שבו אין סכנת התמוטטות. אין לאפשר לתלמידים להתקרב לחלונות או לפתחים מחשש לנפילה.	20 דק'	
9	<u>מעיין ליפתא (7)</u>	הפגה	*כניסה לנקבה בפנסים. *ישיבה לצד המעיין.	אפשרות להכנת פיתות על סאג'. פנסים	-30 60 דק'	
	<u>מעגל של"ח וסיכום היש"מ</u>	<u>מעגל של"ח וסיכום היש"מ</u>	<u>מעגל השל"ח (11)</u> – מה אני יכול לעשות כדי להשפיע על סביבת מגוריי?		30 דק'	
10	ממעיין ליפתא אל נקודת הסיום	הליכה	טיפול מהמעיין לכיוון הגשר אשר נמצא בכניסה לעיר. שם ממתין האוטובוס.	עליה לכיוון האוטובוס וסיום.	כ-30 דק'	

המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ

פרטים בנוף (1)

מיינו את הפרטים בנוף לרבדים

רובד אנושי (מעשה ידי אדם בעבר ובהווה)	רובד ביוטי (צמחים ובעלי חיים בטבע שאינם תלויים באדם)	רובד פיזי (הטבע הדומם, פריטים שאינם יצירי האדם)

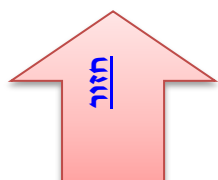
סיכום

ציינו לפחות שני קשרים בין הרבדים והסבירו את הקשר:

1. קשר בין רובד _____ לרובד _____ הסבר: _____

2. קשר בין רובד _____ לרובד _____ הסבר: _____

3. קשר בין רובד _____ לרובד _____ הסבר: _____

מערת אום אל עמד – משימת חקר (2)

חפשו מקום או מבנה הבולט בשטח, חישבו :

א. מהו המקום ולמה שימש?

ב. האם הוא טבעי או מעשה ידי אדם? על-פי מה קבעתם?

ג. הביטו סביבכם ושערו מדוע נבחר דווקא המקום הזה, מה היתרון שלו?

ד. הביטו פנימה וחישבו אם האלמנטים שאתם רואים הם יהודיים או פגאניים. נמקו.

מערת אום אל עמד – משימת חקר (2) תשובות למורה

א. שערו מהו המקום ולמה שימש?

המקום הוא מערת קבורה מתקופת הבית השני, הוא שימש לקבורת בני המשפחה בכוכים שבתוך המערה.

ב. האם הוא טבעי או מעשה ידי אדם? על-פי מה קבעתם?

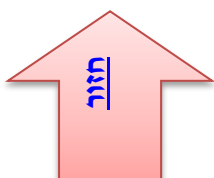
המקום אינו טבעי, בני אדם חצבו אותו. רואים אבנים מסותתות והכול מסודר ומתוכנן.

ג. הביטו סביבכם ושערו מדוע נבחר דווקא המקום הזה, מה היתרון שלו?

המקום רחוק מהעיר שכן אנחנו לא רוצים לקבור את מתינו בסמוך למגורים.

ד. הביטו פנימה וחישבו אם האלמנטים שאתם רואים הם יהודיים או פגאניים. נמקו.

רואים חלל מרכזי גדול ובו כוכי קבורה. זו קבורה יהודית שכן בעבר נהגו עמים אחרים לקבור את כל עצמות המתים בבור גדול אחד.

מה ההלכה אומרת – העתקת קבר יהודי ממקומו (3)

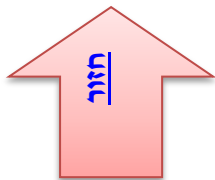
שאלה: מה עושים עם המתים הקבורים בסמיכות לעיר ירושלים כשזו הולכת ומתרחבת?
בעבר קברו קרוב לעיר, אך עם השנים העיר התרחבה. לדעתכם, מה יש לעשות עם המתים שבבתי הקברות?

אפשרויות: להשאיר את הקברים על מקומם ולפתח את העיר לכיוון אחר; לבנות את העיר ואת בתי התושבים מעל לקברים (אגב, זה קיים בשכונת סנהדרייה); לפתוח את הקברים ולהעביר את עצמות המתים למקום מרוחק יותר.

שאלה זו מעלה דילמה בפני התלמידים.
התלמידים יציגו את השיקולים ויחשבו על פתרון ראוי לבעיה אמתית הקיימת בירושלים.

המורה יציג את הדוגמה של בית החולים ברזילי ודוגמות נוספות.

התשובה ההלכתית: ההלכה קובעת כי אין להפריע את מנוחתו של הנפטר. כן ישנה ציפייה ביהדות לתחיית המתים. בפועל, יש מצבים שבהם אפשר להעביר עצמות מתים, למשל עצמות אדם שנקבר בחו"ל ורוצים להעלות את עצמותיו לישראל, וכן במקרים נוספים. להרחבה בנושא: [ההלכה בנושא העתקת קברים](#).

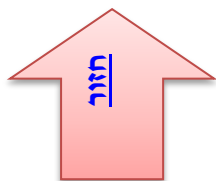

חשיבות השמירה על השטחים הפתוחים (4)

לשטחים פתוחים חשיבות רבה :

1. מסייעים בהפחתת זיהום האוויר - עצים קולטים גזי חממה ומזהמים שונים ובכך תורמים לשיפור איכות האוויר באזור.
2. מסייעים בצמצום הרעש - עצים משמשים כמחיצה מפני רעש.
3. מסייעים באגירת מים – גשמים היורדים על שטחי האספלט אינם מחלחלים אל האדמה, אלא נשפכים לתעלות הביוב. השטחים הפתוחים מאפשרים למי הגשמים לחלחל אל הקרקע ולזרום אל מאגר מי התהום. בנוסף, השטחים הירוקים מונעים שחיקת קרקע.
4. שטחים פתוחים משמשים מוקד עירוני למפגשים ולקיום יוזמות חברתיות בקהילה. יתרה מכך, שטחים אלו מגבירים את מועדות התושבים למערכות אקולוגיות.
5. מסייעים בשיפור פני העיר - רוב אזורי העיר מכוסים אבן, בטון ואספלט. השטחים הירוקים מעניקים לעיר מראה רענן, פסטורלי ונעים.

הרחבה : [ירוק עכשיו](#).

חשיבות השמירה על השטחים הפתוחים – משימת מש"צים (5)

עזרים : רמקולים להשמעת מוזיקה צורמת (הפארק מאפשר שקט).

1. מה אתם מרגישים כשיש שקט (תחושה נעימה, רגועה וכד') לעומת כשיש רעש ומושמעת מוזיקה בקולי קולות?
2. נסו כל הכיתה להיות בשקט דקה אחת.

מתוך [ויקיפדיה](#)

3. מה אומרת לכם התמונה ?

התמונה מתארת גשם שיורד בעיר. ברוב הערים, הגשם אינו נאגר והוא זורם לביוב, ובעצם מתבזבז.

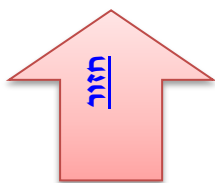
הבטון שבעיר : הכבישים, המדרכות, הבניינים מונע חלחול של המים. לאן המים צריכים להגיע?

רמז בתמונה שלהלן: לתהום.

מי הגשם אינם מצטרפים אל מי התהום ומאגרי המים התת-קרקעיים של ישראל אינם יכולים להתמלא.

צילום : אריה שרף

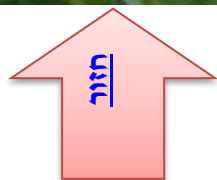

חשיבות נוספת לשטחים הפתוחים

הימצאות צמחייה, פריחה ובעלי חיים בטבע – פיתוח מואץ של העיר אל השטחים הפתוחים גורם לדחיקתם של בעלי החיים ושל צמחי הבר ואף להיעלמותם מהאזור. אם לא תהיה להם סביבה טבעית להתקיים בה, עלול להיווצר מצב חמור אף יותר של היכחדותם.

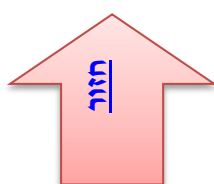

[פלגות בגשם](#), מתוך : הבלוג של עננת

[קיפוד מצוי](#) : ויקיפדיה

שיג ושיח על שימור ופיתוח – דיבייט (6)

ארבעה תלמידים או מש"צים מתכוננים מבעוד מועד ומציגים את הנושאים העקרוניים בדילמה של שימור מול פיתוח.

כללי הדיבייט

לכל תלמיד שלושים שניות להציג את עמדתו. בזמן שאחד מדבר, אין להיכנס לתוך דבריו. תלמיד מהקהל המזדהה עם טיעון שהועלה, נעמד מאחורי הטוען.

שימור מול פיתוח

השטחים הפתוחים בארצנו נפגעים מסיבות רבות – לכולן, כמעט, מכנה משותף אחד – פיתוח. האם אפשר להימנע מפעולות פיתוח?

הדילמה

מובן שפעולות פיתוח הן בלתי-נמנעות, במיוחד בארצנו: האוכלוסייה בישראל גדלה כל הזמן, רמת החיים עולה בהתמדה, אי-אפשר להימנע מבניית בתים חדשים, מפתיחת מפעלים, מסלילת כבישים וכדומה.

אבל כל פעולת פיתוח משפיעה על המערכות הטבעיות שבסביבה – על בעלי החיים, על הנוף ועל הצמחים – ופוגעת בהן. לעתים, הפגיעה היא מזערית, למשל כשמכשירים שטח לצורך תיירות אקולוגית, אך יש פעולות שעלולות לגרום נזקים כה כבדים עד שהמערכת הטבעית חדלה להתקיים, למשל בפיתוח מערכת עירונית.

בכל מקרה, יש להכיר בעובדה חשובה זו: פעולות פיתוח אינן נעשות בחלל ריק, הן תמיד מעל חשבון של מערכות טבעיות.

אז מה עושים?

אם ברור שהפיתוח הכרחי, איך נוכל להימנע מפגיעה במערכות הטבעיות החיוניות לכולנו? התשובה טמונה במונח פיתוח בר-קיימא.

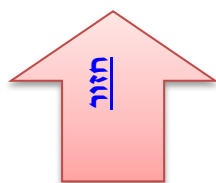
מהו פיתוח בר-קיימא?

את המונח פיתוח בר-קיימא, טבעה המועצה העולמית לסביבה ולפיתוח בשנת 1987.

משמעותו: ניצול משאבים בקצב המאפשר לתהליכים טבעיים לחדש את המשאבים שנוצלו. למשל: שאיבה מבוקרת של מי תהום – המתחדשים באטיות – וחיפוש אחר מקורות מים חלופיים, כמו התפלת מי ים; ניצול משאבים על-ידי דיג, צייד ומרעה במידה המאפשרת את התחדשות בעלי החיים והצמחים.

אך לפיתוח בר-קיימא יש משמעות נוספת: שמירה על מרחבים של שטחים פתוחים ושמירה על המערכות הטבעיות שבסביבה הקרובה לנו. מגוון הצמחים ובעלי החיים המקיימים את מארג החיים בטבע יכול להתקיים לאורך זמן רק בשטחים המעניקים להם מספיק מקורות מזון, מקומות מחיה וכדומה.

פיתוח בר-קיימא מתבסס על ההבנה כי אנחנו נושאים באחריות לסביבה שאנחנו חיים בה ואשר הדורות הבאים יחיו בה. אחריות זאת מתבטאת הן בנושאים כלל-עולמיים הן בנושאים מקומיים.

מצילים את הטבע – משחק (7)

מטרה: הצלת הטבע.

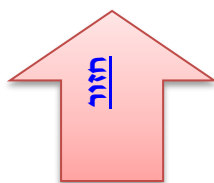
זכייה: חבילה של סוכריות.

מהלך המשחק

המורה מכריז: "שלוש-ארבע!" ועל כל התלמידים להניף ביחד יד – בכף יד פתוחה או קמוצה לאגרוף. אפשרות 1: כל הכיתה הרימה כף יד פתוחה – כל הכיתה זוכה בחבילת הסוכריות ומתחלקת בה. אפשרות 2: חלק הרימו כף יד פתוחה וחלק הרימו אגרוף – הכיתה הפסידה, איש אינו זוכה בסוכריות. אפשרות 3: תלמיד אחד הניף אגרוף וכל השאר הניפו כף יד פתוחה – התלמיד הבודד זכה בכל הסוכריות.

בדרך כלל, בפעמים הראשונות לא כולם ירימו יד פתוחה כי אין תיאום וכי האפשרות לזכות בסוכריות יוצרת מתח בין הפרט לקבוצה. על המורה לקרוא כל פעם מחדש "שלוש-ארבע", ולעודד תיאום בין המשתתפים כדי שכל הכיתה תרים כף יד פתוחה ותצליח במשימה. לאחר הפעילות, חשוב לדבר על המתח בין הפרט לקבוצה, ולקשר זאת להצלת הטבע:

אפשרות 1 היא הצלחה, היא מדמה שימור של שטח ירוק – כולם זוכים.
אפשרות 2 היא כישלון, היא מדמה הרס שטח כדי לבנות עליו בנייני מגורים.
אפשרות 3 מדמה את האנשים המעטים שזוכים בכל הקופה על חשבון כולם – יזמים, קבלנים וכד' - הם נהנים מהכסף שהשטח מניב.

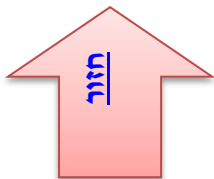

צ'יזבט – במנהרת המים (8)

באחד הימים, הוזמנתי לביקור בבית חולים סגור לחולי רוח אי שם. כשהגעתי למקום, המתנתי בחוץ מול שער חשמלי ענק. חומה בגובה שישה מטרים הקיפה את המוסד, מעל החומה הייתה גדר תיל סבוכה, ומעל גדר התיל הייתה עוד גדר חשמלית. לאחר המתנה ארוכה למדי, נפתחו דלתות המוסד. מנהל המוסד קיבל את פניי והחל מסייר אתי. עברנו בין תאי המוסד אשר אושפזו בו אנשים במצבים קשים ביותר. בכל תא שראינו, קיבלתי הסבר מקיף על הנמצאים בו – שחלקם היו כבולים בשרשרות ברזל בידיהם וברגליהם. בתא האחרון, הייתה דמות בגובה שני מטר וחצי בערך. היו לה כתפיים מוצקות, גוף שרירי, פנים מפלצתיות, שיניים גדולות ובולטות וזקן עבות שכיסה את פניה. חולה זה היה כבול בשרשרות ברזל ענקיות, ותאו היה מלא בפחם. הוא עסק כל הזמן בהסקת תנור שהיה בחדר. הוסבר לי שהדרך היחידה להרגיעו היא להעסיקו בעבודה מאומצת כל שעות היממה.

לאחר הסיור, שנמשך עד שעות אחר הצהריים המאוחרות, נפרדתי ממנהל המוסד. בעודי מבולבל והמום ממראה עיניי, מיהרתי אל שער הברזל החשמלי מאחר שנאמר לי שהשער עומד להינעל בעוד דקות מספר. אגב הליכתי המהירה לשער, כששבילי המוסד שוממים מאדם, שמעתי לפתע קול צעדים מאחוריי. הסתובבתי לאחור ונכנסתי להלם, לבי החל לדפוק בחוזקה. במרחק של חמישה-עשר מטר מאחוריי הייתה אותה דמות מפלצתית מהתא האחרון, והיא רצה לכיווני. כל עוד נשמתי בי התחלתי לרוץ בטירוף לשער, והדמות המפלצתית הולכת ומתקרבת אליי. השערים החשמליים החלו להיסגר, הייתי כבר קרוב אליהם מאוד, באותו רגע יד אחזה בכתפי וסובבה אותי לאחור. זו הייתה הדמות המפלצתית, והיא קראה אליי בקול: "תפסתי אותך... ועכשיו תורך לתפוס אותי..."

[ציזבטים](#)

פגשתי בדרך את ... – זיהוי צמחים (9)

מאת: רונית בין

אלה
ארץ ישראלית

סירה
קוצנית

אורן

חרוב מצוי

מרווה משולשת

כלנית מצויה

עירית גדולה

חזור

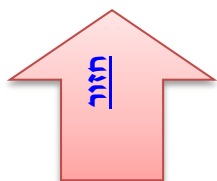
ליפתא – שימור מול פיתוח (10)

בימים אלו, הוועדה המחוזית אישרה התנגדות לתכנית לבינוי עיר בכפר ליפתא (6036). את התכנית לבניית 270 יחידות דיור ובהן בית מלון שבו כ-120 חדרים, תכננו אדריכלי השימור גובי קרטס ושמואל גרואג, ואדריכל הנוף שלמה אהרונסון. הכפר ליפתא הוא כפר ציורי במבואות ירושלים. יש המזהים אותו עם היישוב המקראי "מי נפתוח", המוזכר כיושב על הגבול בין נחלות שבט יהודה ובנימין: "ופאת נגבה מקצה קריית יערים ויצא הגבול ימה ויצא אל מעין מי נפתוח" ([יהושע יח, טו](#)). במקום אף נמצאו שרידים ארכיאולוגיים מתקופת בית ראשון של היישוב "מי נפתוח". הכפר נהרס עם הפלישה הרומית של אספסיאנוס לארץ.

בתקופה הביזנטית, שכן במקום יישוב בשם "נפטו", ובתקופה הצלבנית כפר בשם "קלפסטה", שממנו שרד מבנה מרשים הנמצא סמוך לגרעין הכפר. במאה ה-16, מנה הכפר כ-400 נפש, ומאז התפתח בהדרגתיות. במלחמת 1948, שימש הכפר בסיס להתקפות על דרך ירושלים-יפו ועל השכונות היהודיות. בפברואר 1948, ננטש הכפר לאחר פעולות נקם של אנשי הלח"י ברוממה ובשולי הכפר. בכפר שרידי בתים מפוארים מכפר ערבי שהוקם במאה ה-16, מתקנים עתיקים לייצור שמן (בתי בד), מעיין זורם ונקבה שבה אפשר להלך בתוך מים. על-פי מפקד אוכלוסין שנערך בשנת 1931, התגוררו בכפר כ-1,844 תושבים ב-410 בתים. היום נשארו באתר כ-55 מבנים, והם נמצאים בסכנת הריסה, שוד אבנים ופגעי טבע. הכפר בנוי על מדרון היורד אל נחל שורק, בגובה 725 מטרים מעל פני הים. ביולי 2008, ביצע [מינהל שימור ברשות העתיקות](#) סקר מוזמן במטרה למפות את שרידי הכפר ולהגדיר אילו ערכים אורבניים ואדריכליים השתמרו במקום. זאת כדי ליצור בסיס מידע עדכני לצורך גיבוש קווים מנחים לשימור המקום ולפיתוחו.

ערכים אורבניים: דרכים, נוף כיפות, אדריכלות עממית, צמחייה מסורתית, מבני ציבור. ערכים אדריכליים וטכנולוגיים: שימור רוח התקופה והכפר. שרידי הכפר ליפתא שבמבואותיה המערביים של ירושלים הם תיעוד היסטורי אחרון של סגנון החיים במקום ושל תרבות הבנייה המסורתית. כפר זה, שמוזכר כבר בתקופת המקרא כגבול נחלת שבט יהודה, הוא מזכרת חיה לנוף קדומים ולבנייה המקומית שהייתה בארץ במשך מאות שנים – בנייה מסורתית המשתלבת עם הסביבה: עם תוואי הסלע, עם הטבע ועם הטופוגרפיה.

המשך באתר "[שימור הכפר ליפתא](#)" – מינהל לשימור מורשת התרבות בישראל

מעגל השל"ח (11)

מהו מעגל השל"ח ?

דיון במסר הערכי

המסר הערכי: אחריות על איכות הסביבה, הלאום והחברה נובעת מהיותי מושפע מהם ומשפיע עליהם.

כללי שיחה

- א. שיחה במעגל.
- ב. דיבור ברשות.
- ג. משפט קצר.
- ד. הקשבה.
- ה. תגובה עניינית ולא-שיפוטית.

שאלות מנחות

1. מה למדנו היום שהיה חדש עבורך?
 2. אילו דוגמות ראינו ביש"מ להשפעת האדם על הנוף?
 3. מה אומר לכם מדרש זה:
- "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את האדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשיי כמה נאים ומשובחים הם, וכל מה שבראתי – בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל, אין מי שיתקן אחריך."** (קהלת רבה, ז)
4. השפעת האדם יכולה להיות חיובית או שלילית, ולעתים בלתי-הפיכה. מה זה אומר על אחריותו של האדם?
 5. מה החשיבות בשימור הכפר ליפתא?
(האם הערכים המתקיימים בשימור שטחים פתוחים, כפי שהוצג בנחל צופים, מתקיימים גם בשימור הכפר?)
 6. מה אנחנו יכולים לעשות כדי להשפיע על סביבת מגורינו, על הטבע ועל המורשת?
כשעדי לוסטיג הייתה בגילכם, היא הצילה את חוף פלמחים. מה אנחנו יכולים לעשות? (אנחנו יכולים לשלוח מייל או עצומה, להפגין, להיות מעורבים בנעשה).

המסר: הבחירה שלי לעשות דבר מה או להימנע מלעשות דבר מה משפיעה על הסביבה, ולכן עליי לגלות אחריות למעשיי

בלשחית מן המקורות

ביבליוגרפיה מומלצת

- גרסטנפלד, מנפרד (2002), **איכות הסביבה במסורת היהודית – עולם בר-קיימא**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- קוסטה, משה (2008), "מעייין ליפתא", בתוך: **אל המעיין: כל החלומות מתגשמים בספר אחד**, בית-אל: ספריית בית-אל.
- רגב, איל (2002), "[הקבורה המשפחתית והחוץ-משפחתית בירושלים ובסביבתה בתקופת בית הורדוס](#)", **קתדרה**, 106, יד בן-צבי, עמ' 35-60.
- שגיא, יואב (תשס"ג), "השטחים הפתוחים-בסיס לשמירה על דמותה של הארץ", בתוך: יוסי, שפינר וישראל, רוזנסון (עורכים), **מקורות על מקומות – מורשת ישראל בשדה**, ירושלים: החברה להגנת הטבע ומינהל חברה ונוער, עמ' 269-274.

מקורות אינטרנטיים נוספים

- [השטחים הפתוחים](#) – מכון דש"א (דמותה של ארץ ישראל).
- [השטחים הפתוחים](#) – משרד הפנים.
- [ליפתא – שימור מול פיתוח](#) – סרט ביוטיוב.
- [מהו פארק מטרופוליני?](#) – קק"ל.
- [מעייין שכבה](#).
- [מערת קבורה](#).
- [נחל צופים](#) – רשות העתיקות.
- [פארקים מטרופוליניים](#) – משרד איכות הסביבה.
- [נחל צופים](#) – תיאור האתרים במסלול

